

OSMANLI DEVLETİNDE MODERN DÖNÜŞÜM EVRELERİNİN KAMU
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ersel KİRAZ¹

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Modernleşme
Islahat
Fermanlar
Kamu Diplomasisi
Bürokrasi

Osmanlı imparatorluğunda modern dönüşüm evrelerine sebep olan dönemsel gelişmelerin nasıl ortaya çıktığından ziyade kimler tarafından ve hangi ortamda geliştirildiği daha büyük önem arz etmektedir. Osmanlı modernleşmesinde kamu diplomasisini yönetenler, reformist bazı adımlar atarak özellikle sıkıntı içerisinde olan kesimler üzerine eğilimesi gerektiği yönünde kararlar almışlardır. Ne var ki devletin kurtarılmasının birinci amaç haline getirildiği bu hareketler halk tarafından anlaşılammış ve yadırganmıştır. Sürecin halktan kopuk olması modern dönüşüm hareketlerinin sıhhatini azaltmış, bu anlamda toplum ve bürokrasinin talepleri büyük oranda birbirine karşılık vermediği görülmüştür.

THE EFFECTS ON THE PUBLIC OF MODERN TRANSFORMATION
EVOLUTIONS IN OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

Keywords

Modernization
Reform
Fermans
Public diplomacy Bureaucracy

How the periodic developments that led to the modern transformational stages in the Ottoman Empire came about and how it was developed by whom and in what environment is of greater importance. Those who manage public diplomacy in Ottoman modernization have taken some reformist steps and decided that they should be particularly concerned about those who are in distress. However, these actions, which have been the primary goal of the liberation of the state, have not been understood by the people and have been ignorant. It has been seen that the breakdown of the continuous process has reduced the wellbeing of the modern transformational movements and in this sense the demands of the society and the bureaucracy have not seemed to respond to each other at large.

Citation: Kiraz, E (2018), OSMANLI DEVLETİNDE MODERN DÖNÜŞÜM EVRELERİNİN KAMU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ, ARHUSS, (2018), 1(1): 1-16

¹ Araştırma Görevlisi, Bursa Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü ersel.kiraz@btu.edu.tr

1. GİRİŞ

Anadolu Selçuklu Beyliğinin 14 üncü yüzyılda gerilemesi ve çökme dönemine girmesi, Osmanlı Devletinin tarih sahnesine çıkmasının yollarını açmıştır. Söğüt Domaniç'te kurulan küçük bir beylikten, büyük bir imparatorluğa giden parlak bir gelişme söz konusudur. Osmanlı genel anlamda bu süreçlerin hepsinin ortak adıdır. Oldukça farklı kesimlerden, kozmopolit bir millet olan Osmanlı, tek tip bir toplumsal yapı değil zengin bir çeşitlilik ortaya koymuştur.

Osmanlı Devletinde toplum iki büyük toplumsal kesime ayrılmıştı:

a- Saltanatın beratı ile padişahın kendilerine dini ve idari yetki tanıdığı kimselerden oluşan yönetenler(asker) sınıfı

b- İdareye hiç bir şekilde katılmayan çeşitli din ve soylara mensup zümrelerden oluşan reaya (yönetilenler) sınıfı.

Yönetici kesimi dört alt kümeden oluşuyordu; Saray halkı, Seyfiye, İlmiye ve kalemiye. Buna göre temel hiyerarşik düzen Padişah, saray çevresi askerler(ehl-i seyf), dini ve ilmi çevreler, reaya(vergi ve askerlik yükümlülüğü bulunan Müslim ve gayri Müslim tabaka, esnaf, zanaatkar, tüccar ve köylüler.) teşkil etmektedir. Osmanlıda katı bir kast ve hiyerarşi bulunmamaktadır, kendi içerisinde belirli bir eğitimden geçen insanlar bile üst tabakalara geçiş imkanı tanıyan bir toplumsal düzen sergilenmekteydi (Doğan, 2004:165).

Ne var ki, Batı'da kişisel mülkiyet kavramının gelişmesine rağmen, 13. yüzyıldan 18. yüzyıl başlarına kadar Osmanlıda halen kolektif mülkiyet yaygınlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Ayrıca Batıda siyasi iktidarın meşruluğuna ilişkin görüş ve tartışmalar 19. yüzyıla kadar Osmanlıda tartışılmamıştır. Zaten böyle bir tartışma yaratacak toplumsal yapıdan söz edilememektedir. Çünkü Osmanlı toplumunda, Batıdaki yapı benzeri toplumsal tabakalara(aristokrasi, burjuvazi, proletarya) rastlanmıyordu. Dolayısıyla tabakalar arası siyasi mücadeleden de söz edilemiyordu. Bütün bu sebeplerle Batı benzeri insan hakları mücadeleleri Osmanlı tebaasında yaşanmamıştır. Ancak sistemin çöküşünün getirdiği arayışlar insan hakları açısından söz ettirebilecek bazı istekleri de beraberinde getirmiştir.

Doğuda ve batıda en geniş sınırlarına ulaşan Osmanlı Devletinde özellikle XVII. yüz yıl itibari ile belirgin bir siyasi, idari, ekonomik, toplumsal ve askeri duraklamalar dönemine girilmiştir. Bu duraklamayı takip eden yıllarda devletin hemen hemen tüm kademelerinde bozulma ile birlikte çözülme de ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılda batıda Avrupalı haçlı ordusu ve doğuda İranla uzun ve yorucu savaşlarla karşı karşıya kalmış, XVIII. yüzyılda bu savaşlara Rusya da eklenmiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın idamıyla sonuçlanan ve 1683 Viyana yenilgisini izleyen 16 yıl boyunca yapılan savaşlar ve kaybedilen topraklar bu bozulmayı daha da belirgin hale getirmiştir. XVIII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı yönetimi kaybedilen toprakları kazanma arzusuna kapılmış, savaşlarda görülen başarısızlık askeri sınıfın yerine kalemiye memurlarının önem kazanmasına yol açmıştır. Özellikle Reisiülküttap Mehmed Rami Efendi'nin Sadrazamlığa atanması bunun en önemli ve en belirgin göstergesidir (Balcı, 2008: 78).

Bunun yanı sıra, Fransız devriminin getirmiş olduğu milliyetçilik akımları sonrası, Osmanlı imparatorluğunun , Avusturya- Macaristan imparatorluğu gibi, "milliyetler" sorunuyla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Milliyetçi fikir akımlarının yayılması ile beraber Balkanlarda yaşayan Hıristiyan halk giderek "milliyet" mefküresiyle tanışmış ve bu kavram beraberinde Osmanlı devletinin temsil ettiği merkezi otoriteye karşı başlayan ayaklanmalara sebep olmuştur. İmparatorlukta ilk isyan hareketleri Yunanlılar ve Sırpların açtığı bir yöne doğru ilerlemiş; bu tehlikeli ilerleyiş önce özerkliklerini, daha sonra da bağımsızlıklarını kazanmaları ile son bulmuştur. Bu kopuşun ardından, 19. yy da, Bulgar, Makedon, Ermeni milliyetçilikleri alevlenmeye başlamıştır. Bu hareketlerin ortak özelliği ise kendi tarihi ve milliyetçilik bilincini korumuş bir etnik çekirdeğin (özellikle köylülük içinde gözlenebilen çekirdek varlığını bir ölçüde de Kilise'ye borçludur) ve Avrupalı düşünürlerden etkilenen bir ulusal burjuvazinin varlığına dayanmalarıdır. Bu yapıyı kültürel özerklik ya da bağımsızlık talep eden ulusal burjuvazinin üstlendiği bilinmektedir (Georgeon, 2005: 1-2).

Ş. Mardin'e göre ; Osmanlı da Batı tipi bir modernleşme hareketinin altında yatan en önemli etken, yukarıda saydığımız askeri anlamda yaşanan büyük sıkıntılardır. Batı ile girişilmiş olan askeri mücadelenin Osmanlı aleyhine dönmesi ve siyasi sınırlarda daralma, Osmanlılarda ne oluyor da Batının hegemonyası altına giriyoruz sorularının sorulmasına neden olmuştur. Osmanlı bürokrasisi özellikle 17.yy da başlatmış olduğu

çalışmalarda gerek yönetsel gerek askeri pek çok olumsuzluğun farkına varmıştır. Hassaten, bürokratlar devletin gerilemekte olduğunu anladıklarında, yaşanan siyasi krizler ve özellikle 18. yüzyılın sonunda maruz kalınan askeri felaketlerin sebep olduğu buhran, çok büyük yaralar açmıştır. Gerçek şudur ki, parlak zaferlerle gelen siyasi büyüme politikası Osmanlı İmparatorluğu'nun birinci lokomotif gücüydü ve Osmanlı bürokrasisinin mali kş ve iktisadi yetersizliklerden kaygı duyduğu bir ortamda, siyasi toprak kaybı, ekonomik kayıp anlamına gelmekteydi. Bu bakımdan gerilemenin dehşet verici bir şekilde fark edilişi, bütün Osmanlı reformlarının gerisindeki itici gücü teşkil etmiştir (Mardin, 1998: 153-154). Buna bağlı olarak, Osmanlı Devletindeki tarihsel modernleşme hareketleri, 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın siyasi ve teknolojik ilerlemesine yetişebilmek, kozmopolit yapıda olan Osmanlı toplumunun arasında genişleyen sosyo-kültürel dinamiklerin yakınlaşmasına katılabilmek için, alabildiğince geleneksel yükümlülüklerden kurtulmak anlamında kullanılır olmuştur. (Beşirli, 1999:136).

Osmanlı İmparatorluğu'nda bilinçli olarak siyasi aktörler tarafından başlatılan ilk batılılaşma hareketleri 18. yüzyılın başlarından itibaren kendini gösterdiği bilinmektedir. Lale Devri olarak adlandırılan dönemde (1703-1730), Damat İbrahim Paşa'nın ülkeye sokmaya çalıştığı yenilikler, her ne kadar büyük bir modernleşme hareketi olmasa dahi, yine de ilk Batılı etkilerin Osmanlı toplumuna girmesi bakımından önemli grlmektedir. Özellikle Fransa'nın başkenti Paris'te Türk elçiliğinin başlattığı Avrupa modasının, yeni stil ve tarzın yeni sosyal hayatın ilk nüveleri olarak görülmesi ve bunun bir süre sonra İstanbul'da da karşılık bulması, kültürel anlamda Avrupa entegrasyonunun ve yabancı kültürün ilk fakat etkileyici yansımısını gösteriyordu. Ancak bu Frenk tarzı yaşama biçiminin ortaya çıkardığı gerçek, bu tür bir değişimin İslam toplumu ve onun baskı grupları tarafından kabul edilip edilmemesi sorunuuydu (Beşirli, 1999:138).

19. yüzyılda Avrupa'ya bürokratlar gönderen Osmanlı yönetimi, hemen her alanda batılı teşkilat ve teşrifat usullerinin yararlılığına inanan ve Osmanlı'nın içine düşmüş olduğu siyasi buhranın nn açacak olan nihayet Osmanlı devlet aygıtının ancak büyük değişim ve dönüşümle kurtarılabilceğini fark eden bir noktaya ulaşmıştır. III. Selim'in geleneğe rağmen yeniliğe hız kazandırması, II. Mahmut'un geleneğe meydan okuyarak köklü reformlara girişmesi, Tanzimat bürokratlarına ilham kaynağı olmuştur.

Mustafa Reşit Paşa'dan (ölümü 1858), Ali Paşa (ölümü 1871) ve Fuat Paşa'ya (ölümü 1868) kadar, Tanzimat'ın aktörleri adresi neresi olursa olsun ancak yönü Batı olmak koşuluyla köklü modernleşme çabaları içerisinde olmuşlardır (Işık, 2011: 222).

Değişimin merkez - çevre ilişkili olduğu pek çok modernleşme hareketinde olduğu gibi, Osmanlı devletinde kamu diplomasisini yönetenler sadece siyasi, idari ve iktisadi alanlarda değil, reform döneminin özünde bulunan müdahaleci ve yönlendirici etkisiyle, toplumsal normların değişiminde de ana aktör vazifesini görmüştür. Toplumun modern dönüşüm aşamalarında merkezi yönetim kadar bürokrasi sınıfı, seçkinler ve hatta muhalif gibi görünmesine rağmen aydın kesim de birbirine çok fazla ters düşmeden oldukça etkin bir konumda modern dönüşüm sürecinde destek vermişlerdir. Gerçekten de toplumsal dönüşümü merkezi otoriteyi kullanarak "devletçi-seçkinci" bir anlayışla tepeden yönlendirme geleneği, Tanzimat dönemi ile başlayıp Cumhuriyet döneminde de devam edecek modernleşme sürecinin en belirgin özelliklerinden biridir (Avcı, 2007: 2).

Osmanlı modernleşme projesinin; bilim, siyaset, kültür ve ekonomi yönünden bu niteliklerdeki Osmanlı imparatorluğu'nu önce dönüştürmesi, daha sonra Fransız İhtilaline bağlı milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkışı ve kozmopolit yapıdaki Osmanlı tebasını etkilemesi, kuşkusuz kısa bir sürede gerçekleşmedi. İlk aşamada, karşılaşılan sorunların çözümü varolan siyasi ve sosyal sistem içinde arandığı bilinmektedir. Gerek siyasi, gerek ekonomik gerekse idari yönetime bağlı işlerin eskisi gibi yolunda gitmediğinin farkına varılmış olması, ancak bunun nedenleri üzerine doğru bir şekilde gidilmemesi, dolayısıyla çözüm önerileri üzerine fazla derinlere inilmediğini göstermektedir. Nihayetinde, her şey varolan düzenin bozulmuş olmasına bağlandığı için çözüm de eski düzenin değiştirilmesinde aranmıştır. Osmanlı devletinde bu aşamanın, III. Ahmed ve aydın sadrazamı İbrahim Paşa'nın, gerek askeri gerek idari bir takım eksiklikler görerek yüzlerini batıya çevirdikleri XVIII. yüzyıl başlarına tesadüf ettiği söylenebilir (Budak, 2007:131, 132).

2.OSMANLIDA MODERN DÖNÜŞÜM EVRELERİ

Devlet içerisinde ilk demokratikleşme adımlarının 2. Mahmut döneminde başladığı söylenebilir. Bu dönemde Padişah Sened-i İttifak adı verilen 1808 tarihli anlaşma ile Rumeli Ayanı lehine yetkilerinin bir kısmından feragat ettiğini söylemiştir ve yetkilerini paylaştığını kabul etmiştir. Demokratikleşmenin en önemli ikinci belgesi

1839 tarihli Tanzimat Fermanıdır. Bu ferman insan hakları konusunda ilk önemli belge niteliği taşır(Doğan, 2004:257).

2.1. Senedi İttifak

Osmanlıda sistemin önemli ölçüde sorunlar yaşadığı ve toprak kayıplarının arttığı dönem 17. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. Bu dönemde devletin içine düştüğü kriz ve çöküntü halinden bir an önce kurtulma düşüncesi içerisinde olduğu dönemdir. Bu nedenle gözler Batı'ya çevrilmiştir. Batı standartlarında gelişen askeri okullar, kara ve deniz sınıfları ve yeni bir okul olan Tıphane-i Amire bu doğrultuda açılan okullardır. Batı standartları doğrultusunda oluşturulan kuruluşlar ve bu yenileşmenin yaşanmasında padişah 3. Selimin önemli bir yeri vardır (Doğan, 2004:170).

Prof Dr. Ahmet Mumcu İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri adlı kitabında söz konusu dönemi şu şekilde özetler ;

Devletin merkez gücü hemen hemen yok olmuştur. Toprak sistemi ki yönetimin en temelidir, çökmek üzeredir. Bu çöken düzende "ayan" adlı kişiler veya benzerleri, devlet otoritesinin boşluğunu dolduruyor ve Osmanlı Devletini bir Avrupa Feodalizmine sürüklüyordu. 2. Mahmut'u tahta çıkaranda bir ayandı. Bu ayın temel sistemi merkezîyetçilik olan Osmanlıda veziri azam olmuştu. Yani merkez sisteminin kesin sahibi padişahı, merkez gücünü bölen kişilerden biri temsil ediyordu. Alemdar Mustafa Paşanın diğer ayınlarla birlikte padişaha imzalattığı " Senedi İttifak" bazı hukukçularca Osmanlıda ki ilk anayasal hareket olarak görülür. Padişah bazı yetkilerden feragat ediyor zira halk için mi ? (Mumcu, 1994:186).

Sened-i İttifak hükümdar ile beyler arasında imzalanmış olması bakımından, Magna Charta ya benzetilen yanı da bulunmaktadır fakat hak ve özgürlükleri sıralamak yerine merkezi yönetimi güçlendirmeyi, kamu düzenini eski haline getirmeyi dolayısıyla can ve mal güvenliğini sağlamaya yönelik olması pragmatist-faydacı bir belge olarak nitelenmesine yol açmıştır. Belgenin temel haklarla ilgili hükmü vergi toplamadan zulüm ve eziyet yapılmaması üzerinedir. Sened-i ittifak son çözümde hükümdarın yetkilerini de sınırlandırır görünmekle birlikte, özü açısından kamu otoritesi ve devlet yapısını sağlamlaştırmak gibi bir amaç güttüğünden Batı belgelerinden ayrılmaktadır (Akıllıoğlu, 1995:124).

Birinci şart olarak padişahın emirlerinin mutlak olarak yerine getirilmesi istenen ittifak belgesinde, ikinci şart olarak devletin devamı ve kuvvetlerin artırılması konusunda Memaliki Hakaniyeden asker ve nefer toplanması konusunda destek beklemektedir. Bu önlemlerin askeri kanadını ve devlet otoritesini sağlayan bölümleridir. Devlet maliyesinin ve mallarının korunması ile ilgili olan şartnamelerde, Müslümanların kamuya ait mallarının korunması konusunda bir düzenlemeye ve sağlamlaştırılmaya gidilmektedir. Sadrazamın emirlerinin kısıtlanabilmesi ve emirlere itaat edilmesi şartnameler arasında devlet otoritesinin yeniden tahsis edilmesi hususları içerisinde yer almaktadır. Fakirlerin ve gureba tebaanın koruyup kollanılması ittifak sözleşmesi arasında yer almakta ve vergilendirme usullerine ölçü getirerek insan hakları konusunda düzenlemeler getirmektedir. (Akıllıoğlu, 1995:125).

2.2. Tanzimat Fermanı

Cumhuriyet dönemi öncesi insan hakları anlamında yayınlanan en önemli belgelerden bir tanesi de 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanıdır. Ferman da devletin ve ülkenin yönetimi için bazı düzenlemelerin gereği vurgulanır. Bu düzenlemeler arasında can emniyet ırz ve namus, verginin tayini askere alınma şartları ile askerlik süresinin belirlenmesi gibi temel insan hakları konularıdır. Ferman da yer alan can emniyeti, ırz ve namusun korunması, yaşama hakkı ve mülkiyetin korunması ve mülkiyetin tespit edilmesi gibi ifadeler 17 ve 18. yüzyılda Batıda ki çeşitli haklar bildirgelerinin temel felsefeleri ile ilişkilidir.(Doğan, 2004:258).

Gülhane Hattı Hümayunu olarak da bilinen Tanzimat Fermanı genellikle Osmanlı Devletinde insan haklarının tanınması anlamında ilk önemli kilometre taşlarından sayılır. Hatta batılı bazı yazarlar bunu "Türklerin ilk haklar beyannamesi" olarak nitelendirmişlerdir. Ancak büyük bölümü ile idare, maliye, askerlik ve adliye anlamlarında bir takım ıslah tedbirlerini öngören bu belge incelendiğinde insan hakları anlamındaki hususların bir kaç satırı geçmediği görülür. Bunlar; can güvenliği, mal güvenliği, şeref ve haysiyet korunması, kişi güvenliği ile ilgili esaslar, din ayrımı gözetmeksizin bu hakların bütün tebaaya eşit olarak tanınmasından ibarettir(Kapani, 1987: 129) Bu küçük haklar ne yazık ki Batıda ki insan hakları tezleriyle pek kıyaslanacak durumda değildir. İnsan hakları ve özgürlükleri ekseninde bakıldığında devlete karşı ileri sürülebilecek düzeyde bir klasik haklar listesinden de söz etmek pek mümkün olamamaktadır.

Metin Osmanlı devletinin gerileme ve çökme belirtilerinin, toplum düzeninin temellerinde gören bir teori ile hazırlanmıştır. Bu bakımdan adete bir vatandaşlık hakları beyannamesine benzer. Ancak önceki çağdaşları Amerikan ve Fransız haklar bildirgelerinde olduğu gibi bir halk talebi değil, zorlamaların ve tepeden inmece bir zihniyetin düzenlemesidir. Bu nedenle çoğu tarihçi bu yönünün Tanzimat'ın en zayıf yönü olduğunu kabul eder. Böylelikle ki Tanzimat halk tarafından kolaylıkla benimsenip kabul edilememiştir (Armaoğlu, 1975:131).

Metnin temel düşüncesi çağdaş dünya anlamında "kanuni idare ve yasal yönetim" kurulmasıdır. Bu nedenle Tanzimat Fermanının ağırlık noktasını yasa kısmı oluşturmaktadır. Bu belge ile başlatılan yeni yasal dönemin temel amacı hukuki yönetim yanında, Müslüman ve Hıristiyan bütün Osmanlı uyruklarının can güvenliği, kişi dokunulmazlığı, ırz, namus ve mal güvenliğidir. Ayrıca vergiler kanunundaki düzenlemeler ile askerlik görevi yasa ile düzenlenecektir. Yasal yönetim düzeni öncelikle ceza güvencelerini kapsamaktadır. Kimse hakkında açıkça yargılama yapılmaksızın gizli veya açık idam ve ceza uygulanamayacaktır

2.3. Islahat Fermanı

Rusya kendisini Ortodoks mezhebinin koruyucusu ve savunucusu olarak görmüş ve bu nedenle Osmanlı Devletinde yaşayan Ortodokslara baskı yapıldığı bahanesiyle Osmanlı Devletine çeşitli itirazlarda bulunmuştur. Rusların bu yolda ilerlemesi Osmanlı-Rus savaşını da beraberinde getirmiştir. İngilizler ve Fransızlar Osmanlı Devletindeki tasarruflarını korumak amacıyla Osmanlı Devleti yanında savaşa girmişlerdir. Rusların yenilgi yaşaması sonucunda müttefikler (İngiltere ve Fransa) Rusların Osmanlı iç işlerine karışılmasını önlemek amacıyla Islahat Fermanını Sultan Abdülmecid'e ilan ettirmeyi başarmışlardır (Doğan, 2004:176).

Tanzimat fermanının temel düşüncesi yasal yönetim altında kişisel hakların eşitlik içinde tanınması iken 28 şubat 1856 tarihli Islahat Fermanının temel düşüncesi dinsel özgürlükler kapsamındaki geliştirilmeler olup, gayri Müslim vatandaşların Osmanlı uyruklu vatandaşlar ile eşit haklara sahip olması konularını düzenlemektedir. Bir önceki Tanzimat Fermanındaki güvenceler daha geliştirilmiş biçimde tekrar edilerek Müslüman Osmanlı uyrukları ile gayri Müslim uyruklar arasında din, vergi, askerlik devlet memurluğuna geçme ve milli eğitim alanında mevcut farkların giderilmesi amaçlanmıştır. Hapishane uygulamaları, işkence ve eziyet yasakları da ilk defa bu

metinde yer almaktadır (Akıllıoğlu, 1995:127). Fermanın içerisinde yer alan belki de en önemli yenilik Müslüman tebaa ile, gayrimüslimler arasındaki kanun önünde eşitlik ilkesinin tanınmış olmasıdır. Bu ilkenin kabul edilmesi Osmanlı devleti içerisinde ki gayrimüslim Hıristiyan tebaanın koruyuculuğunu üstlenen yeni bir devlet doktrininin ortaya çıkmasıdır. Tarihçiler açısından buradaki temel düşünce her ne kadar insan hakları anlamındaki koruyuculuk gibi görünse de Avrupalı devletleri yumuşatmaya yönelik tavizler olarak da görölmektedir.

Eşitlikçi anlayış ve uygulamalar ekseninde bakıldığında Tanzimat ve Islahat fermanları arasında bir fark görölmemektedir. Ancak Islahat Fermanı kaynağını ve ortaya çıkış sebebini yabancı ölkelerden almaktadır. Yabancı ölkelerin isteği üzerine çıkarılmış olması nedeniyle yabancı kaynaklıdır. Yabancı kaynaklı olması nedeniyle Hıristiyan unsurlara öncelikler ve haklar tanımıştır. Müslüman tebaaya yeni hak ve özgürlük getirmemiştir. Oysa Tanzimat fermanını Islahat fermanından ayıran özellik, ayırım gözetmeksizin haklar ve eşitlikler düşüncesini bütün unsurlara tanımak suretiyle adeta bir insan hakları bildirgesi niteliği taşımakta olmasıdır (Doğan, 2004:176).

Islahat Fermanı ile Müslüman - Hıristiyan eşitliği sağlamaya çalışmasının yanı sıra, bazı kişi haklarını da güvence altına almak istemiştir. En başta Gülhane Hattı ile ilan olunan can, mal ve namusun korunması konusunda ki temel ilke bir kere daha teyit edilmektedir. Buna ek olarak eziyet, işkence ve her türlü cismani ceza kesinlikle yasaklanmakta, mahkumların mallarının kesinlikle müsadere edilmeyeceği belirtilmekte, duruşmaların açıklığı ilkesi konmakta ve eğitim özgürlüğü kabul edilmektedir. Doğrudan doğruya kişi hak ve özgürlükleri ile ilgili bu esaslardan başka ferman, adli ve kolluk alanlarında oldukça geniş bir takım ıslahat tedbirlerinin ana ilkelerini de saptamakta ve açıklamakta idi (Kapani, 1987: 131). Görölmektedir ki 1856 Islahat Fermanı, 1839 Gülhane hattına kıyasla daha geniş kapsamlıdır. Çağdaşlaşma amacıyla atılan adımların daha ileri düzeyde olduğunu göstermektedir.

2.4. Kanuni Esasi (23 Aralık 1876)

Osmanlı demokratikleşme sürecinin üçüncü aşamasını 23 Aralık 1876 tarihinde 2. Abdülhamit tarafından yürürlüğe sokulan Kanuni Esasi oluşturmaktadır. Başkanlığını Mithat Paşanın yaptığı bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Büyük ölçüde dönemin Belçika anayasası ve Prusya aristokrat anayasası ilham kaynağı alınarak hazırlanmıştır. Ancak Belçika anayasasında bulunan güçler ayrılığı ilkesi yerine, Prusya Anayasasındaki

tüm güçlerin padişapta toplanması ilkesi benimsenmiştir. Anayasa doğrudan padişah eliyle halka verilmiştir. Çıkarılmasında Batı Anayasalarındaki gibi ulusal bir hareket yoktur(Doğan, 2004:177).

İlk anayasamız olarak da ifade edilen Kanuni Esasi "Osmanlıların Genel Hakları" başlığı altında bir takım hak düzenlemeleri getirmiştir. Abdülhamit tarafından ilanından sonra kamu hukukuna giren Kanuni Esasi, ilklere sahip olması nedeniyle tarihi bir değer taşımaktadır. Dönemim ruhunu yansıtan bir yapıda hazırlanmıştır ve eşitlik, basın özgürlüğü, eğitim hürriyeti, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, dilekçe hakkı, vergide yasallık, angarya ve işkence yasakları gibi konularda yenilikler sağladığı yolunda ittifak edilmektedir (Akıllıoğlu, 1995:130).

Kanuni Esasi hanedanın en yaşlı ve en büyüğü olan kişinin egemenliğini vurgulamış, bu kişinin aynı zamanda devlet başkanı olduğunu söyleyerek, yetki ve hiyerarşiler açısından açıklamalar getirmiştir. Yürütme organının başı olan padişah, meclisi umuminin de başı sayılmıştır. Meclisi Umuminin yanında Ayan Meclisi bulunmaktadır. Bu meclis Osmanlı aristokrasisini koruma zorunluluğundan doğmuştur ve görev olarak Batı'da başlayan halkçılık akımını düzenlemek ve ileri uçlara gitme konusunda önlemler almak olmuştur. Kanun tasarıları hükümet tarafından hazırlanır ve Meclisi Umumiye sunulurdu hükümetin meclislere karşı bağlayıcı bir sorumluluğu da olmamıştır (Doğan, 2004:178).

Kanun-i Esasi ile tanınan temel hak ve özgürlükler şu şekilde sıralanmaktadır; bütün Osmanlıların kişisel özgürlüklere sahip olduğunu vurgular. Ancak kişiler özgürlüklerine tecavüz edecek bir biçimde kullanamazlar. Hiçbir kimse yasanın belirtmiş olduğu sebep ve şekilden bir gerekçe ile cezalandırılmaz (m.9 ve 10).

Din ve vicdan özgürlüğü tanımı yapılmıştır. Buna göre Osmanlı Devletinin dini İslam'dır. Ancak halkın asayiş ve genel adabını bozmamak şartıyla Osmanlı ülkesinde bilinen bütün dinlerin gereklerinin özgürce yerine getirilmesi ve çeşitli cemaatlerce verilmiş olan ayrıcalıkların eskiden olduğu gibi sürmesini devletin güvencesi altına almaktadır (m.11).

Basın özgürlüğünün tarifi yapılmıştır (m.12), ticaret, sanat, tarım için ortaklıklar kurmaya izin veren ekonomik özgürlükler yasanın tanıdığı sınırlar dahilindedir (m.13).

Kurallara uymak şartı ile genel ve özel eğitim özgürlüğü vardır. Bu özgürlüklerde devlet denetim ve gözetimi altında şekillenmiştir (m.15 ve 16).

2.5. İkinci Meşrutiyet

1909 yılında Osmanlı Devleti anayasasında yapılan değişiklikler ikinci meşrutiyet olarak adlandırılmaktadır. Padişahın anayasaya karşı etmiş olduğu yemin, artık devletin temel kurumunun parlamento olduğunu kanıtlamış durumdadır. Aynı zamanda yürütme anlamında da yetkilerin parlamentoya geçtiği dönemdir ikinci meşrutiyet.

1909 Anayasası ile insan hak ve özgürlükleri konusunda getirilen temel açılımlar şu şekilde özetlenebilir; bundan önceki yasada yer alan " polis tahkikatı ile zararlı faaliyetlerde bulunduğu anlaşılan vatandaşların yurt dışına sürgün edilmeleri" şeklindeki vurgu kaldırılmıştır. Osmanlı vatandaşlarına toplantı yapma ve dernek kurma özgürlüğü verilmiştir. Hükümetin sansür yetkisi sona ermiş, basın özgürlüğü daha geniş tutulmuştur. Siyasi partilerin kurulmasına olanak sağlanmıştır (Doğan, 2004:181).

Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi adlı eserinde ikinci meşrutiyet ile oluşan özgürlükçü havayı şu şekilde tasvir etmektedir ;

11

"Bab-ı ali camekanlarını sayısız dergiler doldurmaktadır. Bunlar arasında kısa zamanda ve ard arda İslamcılığa, Türkcülüğe, Avrupacılığa ait halk seviyesinde yayınlar yapılmaktadır. Bunlar bireycilik, toplumculuk, sosyalizm-kapitalizm, hürriyetçilik-devletçilik, evrimcilik,, devrimcilik vb. karşıt kutuplar üzerinde dolanmaktadır. Fransız İhtilalinden sonra meydana çıkan kolektivism, komünizm fikirleri de bunlar arasına girmektedir"(İlken,1979:135).

Fakat kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimiyle tek partili döneme geçilmiştir. Bu nedenle tüm Anayasal haklar askıya alınmıştır.

2.6. Kapitülasyonlar

Yabancı yazarlar uluslararası insan hakları kaynakları arasında Osmanlı Devletinin gayrimüslim yabancı tüccarlara tanıdığı bazı ayrıcalıkları içeren kapitülasyonları örnek vermektedirler. Bu imtiyazlar yabancı ticaret insanlarına milli hukukun uygulamasına imkan vermemekteydi. Yabancı ülke tacirleri sadece kendi ülke kanunlarına uymakla yükümlüydü. Özellikle serbest yolculuk, din özgürlüğü ve ticaret dokunulmazlığından faydalıyor, bulunduğu devletin iç hukukuna göre değil kendi ülke

kanunlarına bağı kalabiliyordu. Azınlıkların koruma altına alınmasına yine bu bağlamda ele alınmaktadır. (Akıllıoğlu, 1995:129).

Thomas Buergenthal, Osmanlı devletindeki Hıristiyan azınlıkların korunması hakkında hüküm içeren 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması ile 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşmasını örnek göstererek, bu hükümlerin daha sonra Avrupalı Devletler tarafından Hıristiyan azınlıklar adına diplomatik ve askeri müdahale yetkisi tanıdığını ve 1878 Berlin Antlaşmasının bazı dini topluluklar için öngördüğü hukuki statünün daha sonra Milletler Cemiyeti çerçevesinde kurulan azınlıklar sistemi için model oluşturduğunu belirtmektedir.

Günümüz insan hakları anlayışı ile kapitülasyonları karşılaştırmak pek doğru bir tespit olmayacaktır. Günümüz çağdaş insan hakları kavramı, yüksek ahlaki ilkelere dayanmakta, siyasi çıkar ve amaçları reddetmektedir. Kapitülasyonlar tek taraflı çıkar amacı ve ayrıcalık getirdiği için eşitsizlik örneği oluşturmuş, azınlıkların korunması bahanesi ise Osmanlı Devletinin parçalanması için referans kaynağı olmaktan ileri gidememiştir.

3.SONUÇ VE TARTIŞMA

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılın sonlarından itibaren Hristiyan-Batı eksenini nitelediği Avrupa karşısında gerilemeye başlaması, üzerinde önemle durulması gereken bir dönemi beraberinde getirmiştir. Askeri yenilgiler ve toprak kayıplarının artması ile paralel gelişen iktisadi gerileme, imparatorluk üzerinde düşünülmesi gereken bir takım siyasi ve idari menfi vakıaların olduğu yönündedir. Bir dizi aşamadan sonra (Rönesans, Reform ve Sanayi Devrimleri) Avrupa devletleri siyasal istikrarlarını sağlayarak kalkınırken Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlaması sadece ülke için değil aynı zamanda İslam dünyası için yaşanacak kırılmaların bir habercisi olmuştur (Aslan ve Alkış, 2015: 20).

17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Avrupa ile girişilen siyasi mücadelelerde, Batı devletlerinin askeri üstünlüğünü yalnız sahada gören ve oluşan derin uçurumu kapatmak için askerî müesseseleri Batı bilim eğitim tekniklerine göre ıslah etmeyi yeterli bulan Osmanlı devlet adamları; II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde, Batının her alanda üstünlüğünü kabul ederek devletin bütün müesseselerinde ıslahat yapmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Ama halka götürülecek olan ıslahat ve yeniliklerin önce hangi alanda yapılacağı hakkında hiçbir plan ve program düşüncesine sahip olmamışlardır.

Osmanlı Devletinde, Batılılaşma ve yenilik hareketleri genel anlamda en fazla askeri, siyasi, idarî ve biraz da sosyal alanlarda, yani padişah ve sadrazamın doğrudan etkisi bulunan kurumlarda başlamış ve devam etmiştir. Çünkü, müesseselerde yapılan yenilikler gerek muhafazakarların gerekse yenilikçilerin dikkatini çekmemiştir. Bu sebeple uzun zaman ıslahatçılar, ulema ve onun kontrolü altında bulunan ve halkın tepkisine yol açacak, asırlar boyunca oluşmuş kültür, medeniyet, eğitim ve hukuk alanlarında değişiklik yapma çabalarına girmemişlerdir(Karataş, 2006: 233).

Ne var ki, 18. yüz yılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, toprak, nüfus, ekonomi, yönetim, toplumsal ve kültürel yapı ile uluslararası ilişkiler açısından hızlı bir değişime sahne olmuştur. Bu değişimin savunucularından bir tanesinde II. Mahmut döneminde Batı tipi okulların açılması ile başlamıştır. Avrupa'ya gönderilen ilk öğrenciler ile başlayan bu dönem Osmanlı modernleşmesi adına büyük adımlar olarak görülmektedir. Diğer gelişmeler arasında devlet matbaasında çeviri ve telif eserler bastırılması, ilk resmi gazete çıkarılması gibi adımlardır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra ise, Osmanlı'da ülke yönetiminde, askerlik ve maliye alanlarında yapılan düzenlemelerle birlikte, eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması üzerinde önemle durulmuş ve bu alanda birtakım değişiklikler yapılmıştır. Aslında Tanzimat Fermanı'nın içinde eğitimle ilgili maddeler bulunmamaktadır. Ancak yine de Tanzimat, eğitim sistemine önemli değişiklikler getirmiştir. Bu değişim Tanzimat'ın yönetimde ortaya çıkardığı dönüşümler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dışa açık kapitalistleşme sürecine girmesi sonucu olduğu tezleri ortaya atılmaktadır (Bozkurt, 2008: 198).

Buna ek olarak özellikle müslüman tebaya sunulan Tanzimat Fermanının ilanından sonra elde edilen özgürlükler ve bunların kamuya pozitif bir getirisi olan bazı kazanımlar ile ilk yazılı basının oluşumu "Osmanlı kamuoyunun" da oluşumunda başat bir rol oynadığı kesindir. Bu tür bir kamuoyu oluşumu da aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının teşkilatlanmasını destekler nitelikte olmuştur. Bununla birlikte Tanzimat ile beraber ilerleyen yıllarda aydın ve bürokrat kesimin ve diğer yandan küçük burjuvazinin sivil toplum kuruluşlarının oluşumu sürecinde gayretle çalıştıkları görülmüştür XIX. Yüzyılda Batı tipi Osmanlı modernleşmesinin getirdiği reform ve yenilikler beraberinde "entelektüel-bürokrat" olarak tanımlanan bir aydın (münevver) grubun gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Bu aydın grup, Osmanlı modernleşmesinin bir

aracı olarak kendilerini değişimin anahtarı gibi görmüşler ve bu doğrultuda çeşitli yapılar oluştumuşlardır. (Eraslan ve Karadoğan, 2013:48).

Osmanlı Devlet adamları, 1789 Fransız İhtilali ile oluşan milliyetçilik fikirlerinden Hıristiyan tebaayı uzak tutmak için, Osmanlılık siyaseti uygulamaya başlayarak 1839'da Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)'nı ilan etmişlerdir. Tanzimat dönemini 1839' da Sultan Abdülmecit ile başlatmak gelenek olmuştur. Aslında Tanzimat'ın hazırlayıcısı II.Mahmut Dönemi ıslahatlarıdır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması yenileşme hareketi anlamındaki en büyük olaydır denilebilir. Bunun ardından II. Mahmut'un yenileşmeyi sadece askeri alanda sınırlı bırakmayıp bir dizi yenilikler yapması Tanzimat'ın temelini teşkil etmiştir. Tanzimat Dönemi Osmanlı bürokratları model olarak Napoleon Fransa'sını örnek almışlardır. Fransa'nın merkezîyetçiliği Osmanlı yenileşmelerine uygun gelmiştir. Bu nedenle Osmanlılar bir takım Fransız kurumlarının benzerlerini kurmuşlardır (Bolat, 2005: 154).

Ne var ki Tanzimat ve Islahat fermanları modern bir Osmanlı milleti oluşturmaya yetecek güçte bir etki yaratamadığı gibi, tam tersi geleneksel Osmanlı millet sisteminin aşınması ve çözünmesi sürecini başlatmıştır. Buna bağlı olarak, Gayrimüslim milletler arasında görülen etnik ayrılıkçı isyanlar, bu fermanların ardından dahada artarak devam etmiş, buda Osmanlı içişlerine karışma bahanesini kendinde bulan Avrupa devletleri için istedikleri ortamı hazırlar hale gelmiştir. Bu devletler başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasında bulunan konsolosları vasıtasıyla gayri müslim tebaya yardım bahanesiyle, devletin ekonomik ve siyasi bağımsızlığı üzerinde bir takım tasarruf yetkileri olduğunu savunmuşlardır (Alkan, 2011:98).

Osmanlı İmparatorluğunun modern dönüşüm evreleri olarak sıralanan Tanzimat ve Islahat dönemleri sosyolojik açıdan imparatorluğun dış faktörlerin etkisiyle bir takım modernleşme politikalarının yürütmeye çalıştığı dönem olduğu üzerinde ittifak edilmektedir. Islahat Fermanının Fransa'da hazırlanmış olması Batılı devletlerin bu konuda ne kadar etkili olduğunu gösterir niteliktedir. Osmanlı bürokrasisinin hazırlamış olduğu yenilik hareketlerinin halka kabul ettirilme aşamasında merkez-çevre ilişkisi açısından tek boyutlu bir iletişim faaliyeti yürümesi, halkın yenilik hareketlerinden kopmasına ve anlam verememesine sebep olmuştur. Anlaşılamayan bu reformist hareketler sosyolojik bir geri beslemeyi beraberinde getirememiştir. Modernleşmeyi geleneğin tasfiyesi anlamında gerçekleşeceğini öngören ve dikte eden bu tavır,

modernleşme projesini kaçınılmaz olarak monist ve emir veren bir söylemle topluma dayattığı söylenebilir. Toplumun bu tip mefkûrelerden uzak olması kamu ile bürokrasi arasında çatışmalara neden olmuş, modernleşmenin tam olarak anlaşılabilmesi ile beraber hayatın her alanında istenen sonuçlar ortaya çıkarılamamıştır.

ARHUSS

KAYNAKÇA

- Akılhoğlu, T. (1995). "İnsan hakları". Ankara: İmaj
- Alkan, N.(2011) "Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi" Devri Hamid Dergisi, Kayseri
- Alkış, M. Ve Aslan, S.(2015) "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası" Akademik Yaklaşımlar Dergisi, İlkbahar Cilt: 6 Sayı:1
- Armaoğlu, F. (1975). "20. Yüzyıl siyasi tarihi". Ankara: Alkım
- Avcı, Y. (2007)"Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi. S:21
- Balcı, S. (2008). "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi C:27 S:44
- Bolat, B. (2005). "Fransız İnkılâbının Türk Modernleşme Sürecine Etkileri" Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 149- 167
- Bozkurt, İ.(2008). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Mersin'de Eğitim" Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, Aralık, ss. 197-213
- Budak, A.(2007). "Osmanlı Modernleşmesi ve Edebiyat". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos. Sayı: 18
- Beşirli, M.(1999). "Osmanlı' da Modernleşme ve Aydınlar, 1789-1908". Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık , C. 2
- Doğan, İ. (2004). "Vatandaşlık demokrasi ve insan hakları". Ankara: Pegem
- Eraslan,Y. Ve Karadoğan, U. (2013) "Osmanlı Devletinin Modernleşme Sürecinde Eğitim Temalı İlk Gençlik Örgütlenmeleri" Gençlik Araştırmaları Dergisi Yıl: 1 Cilt: 1 Sayı: 1
- Georgeon, F. (2005). "Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930" Yapı Kredi Yayınları. İstanbul
- Karataş, S. (2006). "Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma" Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Dergisi.
- Işık, Z.(2011) "Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde İngilterenin Rolü" Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/2, c. 10, sayı: 20
- İlkhen, H. (2013). "Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi". İstanbul: İş Bankası Kültür
- Mardin, Ş. (1998). "Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu".İletişim Yayınları, İstanbul
- Mumcu, A. (1994). "İnsan hakları ve kamu özgürlükleri". Savaş Yayınları :İstanbul